

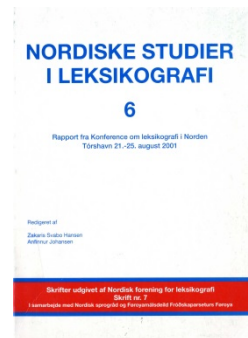
NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: Ordartikkelen i nokre norske ordbøker i historisk perspektiv

Forfatter: Dagfinn Worren

Kilde: Nordiske Studier i Leksikografi 6, 2003, s. 405-416
Rapport fra Konference om leksikografi i Norden, Tórshavn 21.-25. august 2001

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Ordartikkelen i nokre norske ordbøker i historisk perspektiv

This article deals with the information categories in the entries of some Norwegian dictionaries from a historical perspective. Ivar Aasen's *Ordbog over det norske Folkesprog* (Dictionary of the Norwegian Dialects) from 1850 is the first modern dictionary of Norwegian, also in terms of information categories. This dictionary uses all of the five classical information types: formal, semantic, combinatory, encyclopaedic, and historical. The very first Norwegian dictionary in this tradition, which is from 1646, demonstrates only the basic categories (the formal, the semantic, and the combinatory ones). However, the comprehensive and documentary dictionaries of our time still use the same information categories as Aasen's dictionary of 1850, though with more subtle and all-including portraits for each entry. The linguistic description seems to be complete. Consequently, new developments in information types are likely to occur in the encyclopaedic category by means of information technology.

1. Innleiing

I tittelen *Ordartikkelen i nokre norske ordbøker i historisk perspektiv* ligg det at framstillinga går over ein lang tidbolk. Men i staden for å byrje i ein ende av den historiske hendingsgangen går eg midt inn i utviklinga og byrjar med *Ordbog over det norske Folkesprog* (heretter ONF) av Ivar Aasen frå 1850. Denne ordboka er rekna som den første moderne norske ordboka (jf t d Vikør 2000:120 og Gundersen 1990:1925). I biografien sin om Ivar Aasen, *Då tida var fullkomen. Ivar Aasen*, innleier Venås (1996:119) omtalen av denne ordboka med å seie at "[h]o er skipa slik vi er vane med at ordbøker skal vera, med eigne artiklar om kvart ord i alfabetisk rekkje etter fyrste bokstav. Kvar artikkel lagar ei utskild eining, der oppslagsordet er merkt ut med halvfeit skrift." Venås avsluttar omtalen sin med å beskrive korleis ein artikkel frå ONF kan vere bygd opp.

Utgangspunktet er oppbygginga av ordartikkelen i denne ordboka, og det skal knytast sambandsliner både bakover og framover til nokre andre ordbøker og då med hovudvekt på dei som byggjer opp den nynorske tradisjonen. Først og fremst skal vi halde oss på mikroplanet og sjå på framvoksteren og utviklinga av *informasjonskategoriane* i ordartikkelen.

1.1. Informasjonskategoriar i ordbøker

Ein ordartikkel er altså bygd opp av informasjonskategoriar. Etter *Nordisk leksikografisk ordbok* (heretter NLO; 1997) manifisterer informasjonskategoriane seg i fem hovudtypar: Det er dei formelle, dei semantiske, dei kombinatoriske, dei encyclopediske og dei historiske. Eg vil ta utgangspunkt i artikkelen om oppslagsordet *flog* for å sjå korleis ONF uttrykkjer desse informasjonskategoriane og såleis gjev eit moderne inntrykk, som vi er vane med. Artikkelen er ordboksført slik:

Flog (aab. o), n. 1) Flyven, Svæven. (Sjelden). Af fljuga, flaug. Ogsaa: Løb, Strømning; f. Ex. Blodets i Legemet. - 2) Løben, Omsværmen. Dei æ ute paa Flog: de løbe omkring efter Leg og Selskab. Ofte tvetydigt og med Foragt; hertil "Flogmær": en Tøite, egentl. en geil Hoppe; s. fljuga, 3. - 3) Gigt, Sting eller Smerter som pludselig gaae over fra et Lem til et andet. Sjelden. (Isl. flog). - 4) Ukrud, Snyltevæxt; især Flyvehavre. B. Stift. I Tell. **Flug**. - 5) en Fjeldvæg, en Klippe, som er saa brat, at intet kan ligge eller fæste sig paa den. B. Stift, Helg. og fl. Nogle St. **Flaug**. I Hall. **Flag**.

Vi byrjar med den *formelle* informasjonskategorien. Dei formelle typane gjeld i første hand stavemåte (kanonisk form), bøyning og uttale. Oppslaget **Flog** representerer stavemåte (standardisering). Bøyning er indirekte med gjennom ordklassemarkringa "n.". Uttale er med ved opplysninga "(aab. o)", "I Tell. **Flug**" (tyd. 4), "Nogle St. **Flaug**" og "I Hall. **Flag**" (tyd. 5). Frå denne kategorien nemner NLO dessutan orddeling og "andre formelle forhold". Av slike har ONF med samansetninga "Flogmær" (tyd. 2).

Dei *semantiske* typane gjev opplysning om lemmatydinga gjennom definisjonar og parafasar (i eittspråklege ordbøker) og ekvivalentar (i to- eller fleispråklege ordbøker). For *flog* er tydinga organisert i 5 tydingsvariantar med egne tydingsnummer. At ONF i tydings-skildringa framstår både som ei eittspråkleg og ei tospråkleg ordbok, blir drøfta nedanfor. Dei *kombinatoriske* typane gjeld opplysningar om andre ord som oppslagsordet eller lemmaet kan opptre saman med. Tyding 2 er såleis illustrert med dømesetninga: *Dei æ ute paa Flog*. Denne kategorien gjeld altså faktisk språkbruk.

Dei *encyklopediske* informasjonstypene inneheld ikkje-språklege saksopplysningar og andre opplysningar om pragmatiske tilhøve, t.d. stilmarkering. Dømeordet *flog* har ei slik opplysning. Til tyding 1 er knytt ei frekvensopplysning "(Sjelden)", og sameleis til tyding 3.

Av andre encyklopediske opplysningar er det særskilt grunn til å nemne geografisk bruksområde, som i nynorsk leksikografi er kalla heimfesting. ONF har slik heimfesting for tyding 4: "B. Stift." som vil seie Bergens Stift og no svarar til Vestlandet. Tyding 5 har òg heimfesting "B. Stift, Helg. og fl.".

Dei *historiske* informasjonstypene gjeld etymologiske opplysningar. OFN har med ei slik opplysning for tyding 1: "Af fljuga, flaug.". Hit kan vel òg jamføringar reknast. For tyding 3 er den islandske forma oppgjeven: "Isl. flog".

1.2. Informasjonsmønsteret

Denne gjennomgangen av ordartikkelen *flog* syner såleis fram heile registeret av dei fem informasjonskategoriane som NLO peikar på. Presentasjonsmåten er ein viktig del av moderniteten i ONF. Moderniteten kjem også klart fram, når vi samanliknar **flog**-artikkelen i denne ordboka med med den tilsvarande artikkelen i *Nynorskordboka* (heretter NOB; 1986 (med tredjeutg. i prent hausten 2001)):

flog n1 (norr *flog*; smh med *flyge*) 1 flyging (i lufta) *ein fugl i (glidande) f-* 2 fart, laup, renn; annsemd; flukt, rømming; renning, flyging ute, sverming *vere, kome i vilt f- / ta f-et / ta, leggje til f-s / jage nokon på f- / i (same) f-et* i (forbi)farten / *i eitt f-* utan stans / *få f- på noko / vere ute på f-* 3 renslø, flage i kroppen (t d av gikt) *ryggf-* / brå sjukdom *få f-et* 4 i diktning, kunst: liv og fart, driv, lyfting; kraft; fantasi; flukt (5) *det er (poetisk)*

f- i diktet 5 flukt (8) utbuset ligg i f- med stova 6 hengjebratt fjellside, stup 7 brett på ski el. mei

Ei snøgg samanlikning syner at artiklane i ONF og NOB har dei same informasjonstypene med nokre unntak: NOB har ikkje eksplisitte opplysningar om uttale i denne artikkelen, og heller ikkje opplysningar om frekvens og heimfesting. Derimot har NOB ein innleiande karakteristikk til tyding 4, ein opplysningstype som vi skal kome attende til.

Jamvel om ONF alt i alt kan seiast å vere moderne i fagleg samanheng, er ho ikkje utan tidsmerke. At ho er prenta med gotisk skrift, noko som ikkje er synt ovanfor, er i samsvar med norsk prenteskikk på den tida. Det samsvarte dessutan med ordbøkene til Chr. Molbech *Dansk Ordbog* (1833), og *Dansk Dialekt-Lexicon* (1841). Derimot er det nytta latinsk skrift i A.F. Dalin: *Ordbok öfver svenska språket*, som kom med første bandet same året som ONF låg føre.

Også metaspråket i ONF er tidsmerkt. Det er dansk, medan oppslagsorda er norske dialektord. Ut frå dette perspektivet kan det hevdast at ONF tospråkleg. Men då ordboka kom ut, var dansk det allmenne skriftspråket, og då også det vanlege vitskapspråket i Noreg. Ho er dermed ei eittspråkleg ordbok, om ein ikkje reknar dialektordbøker med forklaring på det tilsvarande standardspråket for tospråklege.

2. Leksikografisk tradisjon

Med dette utgangspunktet skal ONF plasserast i ein norsk leksikografiske tradisjon. Ralph (2000:19) deler den svenske tradisjonen inn i fire bolkar:

- (1) Förvetenskapligt stadium fram till ca 1700;
- (2) Intensifierad lexikografisk utveckling ca 1700 - ca 1850;
- (3) Etablerad lexikografisk tradition ca 1850 - ca 2000;
- (4) Ny era ca 2000 -?

Av innleiinga går det vonleg klart fram at bolk 3 og følgjeleg 4 òg høver godt for den norske tradisjonen. Om bolk 3 formulerer Ralph seg jamvel på tilsvarande måte som Venås: "Kring mitten av 1800-talet ser ordböckerna ut i stort sett såsom vi därefter vant oss vid att se dem." (Op.cit.) Sagt med andre ord har vi fått ein ordbokstereotypi.

Ein særskild norsk leksikografi frå før 1850 må då som Vikør (2000:119) seier, dreie seg om dialektleksikografi. Av ordbøker (til skilnad frå ordsamlingar (jf. Grønvik 1998)) vart det prenta fire: éi på 1600-talet, to på 1700-talet og éi tidleg på 1800-talet. Vikør (2000:120) nemner òg to ordboksmanuskript som var laga på 1700-talet, men ikkje utjevne då. Dei blir ikkje tekne med her, fordi dei ikkje har spelt noko rolla som modellar for etterfølgjarne. I vår samanheng er dei berre er uttrykk for den leksikografiske kompetansen til forfattarane.

Som Ralph (2000:6f) peikar på, gjeld ikkje "leksikografitradition" berre "leksikografisk verksamhet från äldsta tid till våra dagar". Meir avgrensa omfattar han også "etablerad leksikografisk beskrivningsteknik". Vi skal no sjå nærare på kva for leksikografiske kategoriar som er tekne i bruk i dei norske ordbøkene frå bolk 2. Det skal framleis illustrerast med artikkelen *flog*.

2.1. Jensøn (1646)

Den første norske ordboka i nordisk tradisjon er Christen Jensøns *Den Norske Dictionarium eller Glosebog* frå 1646, og ordet *flog* er ordboksført slik:

Flog kaldis en gemeen Siugdum i Norge / som flyfuer i Lemmerne med sting oc verck / maa uden tuil vere Ict.

I tråd med den klassiske ordartikkelen er oppslaget *Flog* inngang til artikkelen. Oppslagsordet er den einaste formelle typen som er med. Skrivemåten gjev att uttalen etter skriftkonvensjonane som Jensøn var van med.

Når det gjeld den semantiske typen, skil formatet i tydingsskildringa seg frå den klassiske framleggingsmåten som vi har sett ovanfor. Definisjonane i ONF og NOB er i substisjonsformatet utan noko mellomledd mellom definiendum og definiens (jf. Svensén 1987:115). Jensøn har derimot med mellomleddet *kaldis* mellom definiendumet (*Flog*) og definienset (*en gemeen Siugdum i Norge/ som flyfuer i Lemmerne med sting oc verk*) slik at definisjonsformatet er i setningsform, og minner då om Coubild-formatet (Hanks 1987:117ff [*A boy is a male child* (135)]). Vikør (2000:124) har registrert at *kaldis* er det typiske mellomleddet ved substantiv, medan *er* og *i.e.* er brukte ved andre ordklasser. Sjølvje forklaringa for *Flog* har den velkjende forma med eit overomgrep (*Siugdum*) som blir avgrensa med særdrag til det aktuelle fenomenet. Jensøn har dessutan med ekvivalenten *Ict* frå standardspråket.

Å skilje mellom "språket" og "verda", mellom "ordbok" og "encyklopedi", legg ikkje Jensøn vekt på. I samsvar med at noko av føremålet med boka var å forklare norske ord for danske lesarar, presenterer han den encyklopediske opplysninga "i Norge" direkte i forklaringa. I tillegg til dei informasjonstypane som *flog* syner, brukar Jensøn også den kombinatoriske typen. Til oppslaget *Ly* har han kollokasjonen *Mycken Ly* som han forklarar med *Mangefolck*. Vi kan difor seie at ordartikkelen hos Jensøn representerer grunnkategoriane teikn, innhald og bruk.

2.2. Pontoppidan (1749)

Det gjekk meir enn 100 år før den neste ordboka med norsk tilfang låg føre. Det var Pontoppidans *Glossarium Norvagicum* frå 1749. At ho er den første ordboka som er prenta i Noreg (Vikør 2000:122), kan vere éin grunn til å nemne henne i ordboksoaga. Men som artikkelen *flog* syner, er det òg utviklingsgrunnar til å nemne denne ordboka:

Flog, s. m. den flyvende Gicht, arthritis vaga

For det første er mellomleddet borte, og innafor dei formelle informasjonstypane har Pontoppidan som den første i norsk leksikografi innført ordklassemerking. Ved *Flog* står det "s. m." som sjølvstgått står for substantiv i maskulinum. Det var likevel ingen innovasjon i nordisk leksikografi. I Danmark hadde Christiern Pedersen allereie med ordklassemerking i si *Vocabularium ad usum dacorum* frå 1510 (Jørgensen 2000:97). *Glossarium Norvagicum* kom elles berre to år etter Jens Pedersen Høysgaards *Accentuered og Raisonnere Grammatica* (1747). Dette er ein omfattande og original grammatikk over dansk av ein produktiv mann (Hovdhaugen et al. 2000:71-73), som venteleg var kjend for språkfolk i samtida.

I den semantiske kategorien finst ein type som høyrer samtida til. Den latinske ekviva-

lenten *arthrititis vaga* er vel ein refleks av den sterkare tospråklege tradisjonen i grannelanda med latin som kjerne- eller målspåk (Hannesdóttir 1998:505; Jørgensen 2000:91). Vikør (2000:126) karakteriserer elles dei fleste av dei latinske ekvivalentane hos Pontoppidan som mislykka.

Også når det gjeld den historiske kategorien kan Pontoppidan seiast å vere introduserande. Eit døme kan vere

Giöm-Sek, s.m. en Lomme. Af at giemme eller giømme

Her er det gjeve opplysning om opphavet til *Giöm-*. Jamvel om Pontoppidan ikkje er rekna for å vere nokon god praktiserande leksikograf, hadde han altså sans for leksikografiske informasjonskategoriar.

2.3. *Wilse* (1780)

Etter *Glossarium Norvagicum* gjekk det 30 år før det kom ei norsk ordbok på prent igjen. Det var Jacob Nicolai Wilses *Norsk Ordbog eller Samling af Norske Ord*, som kom i 1780. Wilse har òg med mønsterordet vårt:

Floug, Bonde-Ball eller rettere Spring omkring, s. Flye

Oppslaget har ein skrivevariant (*Floug*), som reflekterer uttalen som Wilse kjende. Elles er det berre oppslag og forklaring. I leksikografisk beskrivingsteknikk representerer denne ordboka såleis eit tilbakesteg, for så vidt som berre dei to minimumskategoriane oppslag og forklaring er med. I motsett lei har Vikør (2000:127) registrert at Wilse er mindre encyklopedisk en føregjengarane sine. Og som neste døme syner, tener han som ei leksikografisk kjelde for etterfølgjarane.

2.4. *Hallager* (1802)

Laurents Hallagers *Norsk Ordsamling eller Prøve af Norske Ord og Talemaader* frå 1802 er den siste prenta ordboka som kom ut før ONE. Som kjelder til ordboka si nytta han mellom anna dei tre føregjengarane sine. Eksempelordet *flog* er ordboksført slik:

Floug eller **Flaag**, Riven og Sliden i Lemmerne, en Art Gikt; it. Bondedands og Lystighed. *Være på Floug*, være ude og løbe gal.

Oppslagsordet har to variantar (*Floug*, *Flaag*), slik at også hos Hallager har uttaleformer prioritet framfor ei standardform i den formelle kategorien. Grammatisk merking manglar, jamvel om dei ulike ordklassene er omtalte i innleiinga. Den semantiske kategorien har derimot fleire typar forklaring, både av eigentleg tyding ('Riven og Sliden i Lemmerne, en Art Gikt') og overført tyding ('Bondedands og Lystighed'). Også den kombinatoriske kategorien er med gjennom dømet *Være på Floug* med forklaringa 'være ude og løbe gal'. Dessutan kan Hallager ha med informasjonstypar frå den historiske kategorien med opplysningar med parallellformer frå engelsk, islandsk, svensk og tysk, her islandsk: **Flouge**, **Flaage** S. en Flue. - Isl. Fluga.

Det viktige bidraget frå Hallager til norsk leksikografisk beskrivingsteknikk er likevel

ein informasjonstype som ikkje denne artikkelen syner. Hallager heimfester orda sine og gir boka dermed eit riksnorsk preg, og der orda ikkje er heimfeste, slik som for *Floug* eller *Flaag*, vil det seie at ordet er allment brukt i Noreg (Vikør 2000:130).

Eit ord med heimfesting er:

Floutræ, en Fiolin. Spydb.

”Spyd.” representerer her den ensyklopediske kategorien av informasjonstypen heimfesting. Ordet er henta frå Wilse (1780), som hadde flesteparten av orda sine frå Spydeberg i Østfold. Ved å samanhalde føreleddet *Flou-* med den overførte tydinga ’dans’ av *Floug*, skulle òg motiveringa for samansetjinga *Floutræ* vere grei, det er ’danseinstrument’.

2.5. Moglege modellar

Det er den særlege norske språktilstanden som var utgangspunktet for desse dialektordbøkene. Dei skulle først og fremst tene til å forklare særnorske ord for danske lesarar. Berre i mindre grad knytte dei seg til latintradisjonen. Trass det særnorske føremålet, har Jensøn (1646) òg vore knytt til den kontinentale morsmålsakademitradisjonen, som byrja med Accademia della Crusca i Florentina i Italia (Haugen 1984:6). Det er formuleringa om at ordboka hans òg skulle vere til hjelp slik at ”voris gode oc gamle Norske Sprog ... diss klarligere kunde komme for dagen oc fra de andre adskillis” som er grunnlaget for det. Ho har vore rekna som eit vitnemål om at Jensøn tenkte meir på å skildre norsk språk for si eiga skuld, enn berre å forklare særnorske ord. Pontoppidan kritiserte då òg Jensøn for å ha teke med mange ord som danskane skjønnte.

Alt i alt må det seiast at desse ordbøkene frå før 1850 representerte ein veik og vaklande tradisjon når det galdt leksikografisk beskrivingsteknikk. Informasjonskategoriane vart tekne i bruk etter kvart som dei var kjende, og eit visst strukturmønster for ordartiklane var i utvikling. Men sjølve strukturutviklinga er ikkje emne her.

Ivar Aasen kjende desse ordbøkene då han arbeidde med ONF. Hallager hadde han i hende alt i 1832, og i 1848 skreiv han at denne ordboka hadde vore han til stor hjelp (Venås 1996:28). Men Aasen hadde sjølv sagt andre modellar òg. Mellom Hallagers *Norsk Ordsamling* og Aasens ONF hadde det skjedd ei politisk omvelting. Frå å ha vore knytt til Danmark i meir enn 400 år kom Noreg i union med Sverige i 1814. Likevel var dei akademiske banda sterkare til Danmark enn til Sverige. Såleis ser det ikkje ut til at Aasen kjende noko til den svenske ordbokstradisjonen medan han arbeidde med ONF. Han nemner t.d. korkje Haqvín Spegel: *Glossarium-Sveo-Gothicum eller Svensk-Ordabook* (1712) eller Abraham Sahlstedt: *Swensk Ordbok* (1773) i dagboka si (utgåve ved Djupedal 1957-60, jf. òg Hannesdóttir 1998). Dalins ordbok fekk han i hende 23. oktober 1852, altså etter utgjevinga av ONF. Desse to leksikografane ser ikkje ut til å ha hatt noko med kvarandre å gjere. Men dei valde i det minste parallell tittelsyntaks, *Ordbog over det norske Folkesprog* og *Ordbok öfver svenska språket*, til skilnad frå mønsteret med nasjonaladjektiv pluss ”ordbok” (*Dansk Ordbog*).

Chr. Molbechs ordbøker, *Dansk Ordbog* (1833) og *Dansk Dialect-Lexicon* (1841) var derimot dei fremste modellane hans (Walton 1996:421). Opphavsmoellen for denne måten å skrive ordbok på, er utvikla i England, og Samuel Johnson (1709-1784) har fått æra av å vere mønstergjeveren med si *Dictionary of the English Language* frå 1755 (MacArthur 1986:96).

Denne ordboka har Molbech sjølv kalla eit av ideala sine (Borup 1954:221; jf. òg Haugen 1984:19). Med ONF kan det såleis seiast at Noreg for alvor melde seg inn i den leksikografiske fellesskapen i Europa.

2.6. Den dokumenterende leksikografien

Dei norske dialektordbøkene, og særleg ONF, har vore viktige tilskot til standardiseringa av norsk. For nynorsk vart denne standardiseringa først og fremst kodifisert med Ivar Aasens *Norsk Ordbog* frå 1873, som er andreutgåva av ONE. Dermed var også norsk leksikografi på veg inn i det som Ralph (2000:17f) kallar den dokumenterende leksikografien. Slike ordbøker har til oppgåve å gje oversyn over, presisere og beskrive ordtilfanget i morsmålet. Enkelt sagt er det å beskrive språket etter språkvitskaplege metodar. Sverige fekk det nasjonale vitskaplege ordboksverket som no heiter *Svenska Akademiens Ordbok* (1898-). Danmark fekk *Ordbog over det danske Sprog* (1918-1955). I Noreg fekk vi *Norsk riksmålsordbok* (1937-57) og *Norsk Ordbok* (1966-) i denne sjangeren.

Når det det gjeld informasjonskategoriar, fører dei ikkje inn nye kategoriar, men derimot har dei meir systematiske undertypar for ikkjespråkleg informasjon. Den mest iaugefallande knyter seg beinveges til det dokumentariske gjennom kjeldefesting (referanse) for ordopplysningane. I *Norsk Ordbok* har døme-ordet *flog* fått denne utforminga:

I *flog* (ð) n [VAgd16-*fluck*,Sfj1646,Va1743 *fløg*,FL (ðg 253), P,W,Ws *flou* i tyd 6,H *floug*, Land1806,GjerstadAas,C,A,R; målf ðg *flóg* (Gimsøy),*fløg* (Odal,Sol,Rom,Va,Hol i Hall,Selbu), *flaug* (Tynset,Stjør,Skogn,Verdal; Du.R 88; Ri.Oppdal II,306), *flau* (Austf,Røyken,Vestf); målf ðg m (Vestf i tyd 4), f (Søgne *floya* bf i tyd 4; Oddernes og Hornnes i tyd 6a; NFL-9Bøh 123 *fløgja* bf i tyd 7); gno *flog*, *flug* 'flyging, fart'; isl, fær *flog* 'flage, gikt i kroppen'; til *flyga*,T]. 1) a) det å flyga; flygande rørsle: *kor lett eg glid i rolegt flog igjennom lufti blå* (Brostr. TM 11) / (svala) *svingar og krinsar ..., saktar floget lite, ror og duvar* (Ves.GG 25) / **då lyfte det i meg, som ørn på Himálaja, ferdug til fløg* (Aukr. 319) / *dei første floga ut i verdsromet* (DT 1962) // overf: *den nye generasjon på flog framover* (NorskT 1957) // flygemåte: *eg kjenner fuglen på floget* (NorddalM). b) flygande fart, raskt laup; annsemd; snøgg rørsle (H 187): *han kom i floget med svær fart* (SkafsåM) / *det var flog og stim og sjau* (på flyttardagen) (Kl.IH 130) *flying* / *det er da farlig til flog som har komme i deg? At du tør flyge på sjolve Aleksander* (Du.Sam 213) // vanl med forsterk. adj: *vilt, fullt, tanande flog* / *koma i fullt flog* koma i flygande fart (A²) / *han (fyk) avstad .. i slikt drivande flog, at han mest kunde missa anden* (Lauvd IV,80) / (dei) *reid i tanande flog* (SvelloGol 550) / *tankane hans Ølløv kjem i avlaust flog og renner til alle leider* (Up. TL 147) // i vend *taka floget el taka, leggja til flogs renna, røma av garde i stor fart* (A²,R): *te flogs legg ho fortaste ho kunde* (Loup.Tel 144) // i samb *i floget* som snøggast, i forbifarten (S.N) / *i same floget* i same rennet, med det same (SandSelbu1898 37) / *i eitt flog* i eitt renn, utan stogg, jamt: *dei kom i eitt flog* (SkafsåM) / *det går i eitt flog beile dagen* (UllensakerM) / *ho spring i floget* ho spring jamt (SkafsåM) // i vend *få flog* i få fart på, få driv over: *når ho* (d e regjeringa) *ikkje fær flog i lovarbeidet* (Den17Mai 1894) // sj, brå oppstiging, serl i sms *opp-, vass-flog* (A²) // snøggærend (GjerstadM): *eg måtte eit flog og låna ein stomp*. c) i vend *i flog med* langsmed, i same lei som: *framveggen kann slåast ned so han ligg i flog med botnen* (Sig.Esk.RA 16); jfr *flukt 4b* // sj, i samsvar med: *setja overskrifter over songane i flog med at fyrste songen hadde fått det* (FreihowBr 71). d) *flukt, røming*: *numidarane .. vart drivne på vilt flog* (E.SkardJ 66). / **futen på flog yver stokk, yver steinar, og bønder på jag yver haug yver leinar* (Krohn 95) / *ferda sørover var*

(for Ibsen) *eit flog og ei frigjering* (DaleNB 153) / *for mange barn er bøkene .. eit flog bort frå røynda* (Å.G.-SkardBS 275). 2) litt., poet., (serl i samb med tankeverksemd, dikting, kunst) liv, fart og driv, lyfting opp- og framover; rik, livleg fantasi og skaparkraft; flukt (3) (jfr *diktarflog*): (Bjørnsos) *einaste dikt med språkleg drift og flog er "Over de høie fjelde"* (Vi.SkrS II,183) / (ein av) *Platondialogane .. skil seg ut ved eit reint poetisk flog, eit liv i skildringi ..* (E.SkardS 35) / *det er ei makt og eit flog, ein eigen primitiv friskleik og styrke i* (desse dikta) (O.Rytt.SM 88). 3) geni, flogvit (NfjM). 4) renning ikring, springing, flyging ute på leik, dans og moro, sverming ikring (Austf,Røyken,Vestf,Tinn,Søgne, Stav,ShlV,Gimsøy): *vera på 'flog'* (H) / *vera ute på flog* vera ute i leik og ståk (A²) *ungdomen er ute på 'floya'* (SøgneLun. 23) / *gjentene har fått 'flauen' i seg* (Vestf) / *no får han for floget sitt* vert sagt når det går gali i leiken (StavBe.La. 343) // *nattefring, natterenn: han Sjur var til støls på flog* (HardOp.) / *fara på flog laurdagsnotti* (SveinU 1870); jfr òg tyd 8 // *han fekk ho på floget* fekk hennet til å flyga med seg, leika kjærast (GimsøyH. Chr.). 5) forflogi menneske; flogse (Tune,Va1743,ÅlM,SoR); jente som flyg mykje ute på leik og dans (UllensakerM). 6) a) flage i kroppen, smerte, iling(ar); sting, verk som fer frå ein lem til ein annan; gikt, revmatisme (E,L,P,W,Ws,H,A,R; Austf,Odal,Tynset,Land1806,Hol i Hall,mst på Agd,Stav,ShlV,Sfj1646,Nfj,Skogn; R.-Kj.VGT II,11 og IV,113, 117 og 119) (òg i sms som *eld-, bald-, hjarte-, mage-, rygg-, vokster-, øyre-flog*; jfr òg *flog-gikt, -verk*): *flog i kroppen* revmatisme (mst) / *eg fekk eit fælt flog i hofsta* (GjerstadM) / *eit kaldt flog* kuldeflage (ValleM) / *da Håkon vilde flytte seg .. hadde han dette flauge over ryggen igjen* (Du.R 88).- b) (sjukleg) tilstand i magen som gjer at det stig væske opp i munnen (VerdalM); serl i sms *vassflog*. 7) ftru, sjukdom som kjem brått og på overnaturlig måte "flyg på" folk og husdyr (Tel,ValleM; R.-Kj.VGT IV,46 og 114): *kua har fått floget, noko trolleskap har flogi på henne* (MoR) / *fløgja kjeme bätte på folk å fe, når dom bli hastig sjuke* (NFLØBøh 123); jfr *flogham*. 8) brund, paringstrong (BbR): *det var flog i purka* (FanaM) // i ordl *i floget* (serl om sau og geit) i den perioden dyra har paringstrong; i brunden (TinnOrdb); jfr *flog-galen, -merr, -månad*. 9) koll., klegg, fluger, mygg (M frå Ullensaker og Skedsmo): *det er så mykje 'flog' som set seg på bestane i dag*.

II **flog** (òg) n [L,G,Hard1775 u *flogberg*,H 150 *flou*,Saltdal1825 *flau*, GjerstadAas,A,A² òg u *fløg*, R,R1; målf òg *fløg* (Rom,Odal,Sol,NLand,Va,Hol i Hall), *flau(g)* (Austf,Modum, YSandsvær,Andebu,PorsgrReyn., Surnadal,Trl,Hadsel,Sortland,Astafjord), *flæg* (Veøy), e bf sg *fløy'e* (Evenes), bf pl *flauja* (Roan); målf òg f (PorsgrReyn., SurnadalM i tyd 1c); pl òg *-er* (Grue); gno *flog, flug*; jfr II *flug, fljug*; til *flyga*,T]. 1) a) fjellvegg som er så bratt at ingenting kan festa seg; hengjebratt fjellside, fjellstup (Austf,LesjaM frå Hol i Hall,Tinn,-Gjerstad, EikenM,Bb,Veøy,Trl,No,Trs): *o-lennde med flog og stup så fæle, at eit einaste steg meir kan vera den vise dauen* (Kl.LS 214) / *ned i svarte dalen .. bar det med os liksom yver hoggande flog* (Vi.SkrU IV,382) / *næste stige bar kanskje utfor floge* (BygdV 269) / **der som brattaste, høgste fløget med ørnebeimar til himils flyg* (Aukr. 395) / serl i samb *ville floget* (Meldal) // brukt adj i samb *floge fjellet* stupbratte fjellveggen (Nfj). b) bratt hallande flaberg (YSandsvær,Modum,Andebu); bratt bakke (NOdalM). c) stad der ei elv renn stridt mellom to bratte fjellvegger (Surnadal). d) jordskrede, utras (VerdalM); òg i sms *utflog* d s. 2) oppbyggt del fremst på ski, sledemei, skeise o l (Rom,Odal,Sol,NLand,Ådal,Va,SoR; A.O.MoeVa 73): *bratt flog, stort flog* (R); òg i sms *ski-, slede-flog*.

III **flog** (ò) n [eigl 'det som flyg'; jfr I *flog*,T] floghavre (A frå Snm ofl); jfr III *flug*.

NO-artiklane for *flog* syner slik dokumentasjon både gjennom den innleiande hakeparen-

tesen med opphavs- og målføreopplysningar og i tilknytning til definisjonar (1b: flygande fart, raskt laup; annsemd; snøgg rørsle (H 187)) og døme (1a: *saktar floget lite, vor og duvar* (Ves. GG 25). Systematikken syner seg elles i det NLO kallar diasystematisk markering. Det kan anten gjelde fagmerking for definisjonen, som eksempelorda ikkje syner døme på, eller bruksområde (NOB *flog 4*: i diktning, kunst, NO *I flog 7*: ftru) eller stillag (NO *I flog 2*: litt., poet.). Denne merkinga tek altså hand om pragmatiske opplysningar som i dei eldste ordbøkene var meir innvovne i sjølve forklaringane.

2.7. Skjematisk oversyn

Denne gjennomgangen av framvoksteren av informasjonskategoriar i ordartikkelen kan skjematisk framstillast slik:

	Typar													
	Formelle				Semantiske		Kombi- natoriske	Historiske		Dia- systematiske		Registrerande		Illustre- rande
	Stan- dar- diser- ing	Ut- tale	Ord- klasse	Bøy- ing	For- klar- ing	Ekvi- valent	Døme (med forkl.)	Opp- hav	Jam- før- ing	Emne- område	Bruks- tilhøve	Heim- festing	Kjelde- festing	Teikning
Jensøn 1646		+			+	(+)	+							
Pont- oppidan 1749		+	+		+	(+)	+	(+)						
Wilse 1780		+			+	(+)								
Hall- ager 1802		+			+	(+)	+		+			+		
Aasen 1850	(+)	+	+	+	+	(+)	+	+	+			+		
Aasen 1873	+	+	+	+	+	(+)	+	+	+			+		
Norsk riksmåls- ordbok 1937-57	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+		+	
Norsk Ordbok 1966-	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	
Nynorsk- ordboka 1986	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+			
Norsk illustrert ordbok 1993	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+			+

Stort sett er mønsteret etter categorypane i NLO, men den historiske kategorien er plassert føre encyklopediske opplysningar med den grunngevinga at han er meir språkleg. I skjemaet er det heller ikkje merkt av noko skilje mellom språkleg og encyklopedisk informasjon, for som Svendsén (1987:157) seier, utgjør dei encyklopediske innslaga i eittspråklege

ordbøker knappast nokon leksikografisk kategori, og det er ofte vanskeleg i ein definisjon å peike ut kva som er språkleg respektive encyklopedisk informasjon. Svensén stiller jamvel spørsmålet om det er mogleg å lage ein definisjon som ikkje på ein eller anna måte seier noko om verda ("utgör ett yttrande om världen"). Eg gjev altså avkall på samlenemninga encyklopedisk informasjon. Heile oppstillinga skal berre tene til å skape eit visst oversyn over innhaldet i dei aktuelle ordbøkene.

Innafor den formelle kategorien er "Uttale" ført opp like etter "Standardisering" med den grunngevinga at oppslagsformene i dialektordbøkene ikkje er noko forsøk på ei eigentleg normert form, men skal vere ei attgjeving av uttalen. Opplysningstypane under "Registrerende" har ikkje nokon anna fellesnemnar enn at dei er ikkje-språklege. Heimfesting er ein diasystematisk type om brukstilhøve, men er skild spesielt ut her pga den særlege statusen i nynorsk leksikografi. Når det gjeld avmerkinga av typar som finst i dei aktuelle ordbøkene, er det gjort med plussteikn. Parentes kring eit teikn vil seie at typen finst, men ikkje er typisk.

3. Sluttord

Denne gjennomgangen av informasjonskategoriane i nokre norske ordbøker syner ei utvikling som samsvarar med den nordiske og europeiske utviklinga. I tråd med teoretiseringa av leksikografien er det utvikla ein sterkare systematikk innanfor dei ulike kategoriane. For dei fire språklege typane - den formelle, den semantiske, den kombinatoriske og den historiske - har utviklinga i desse semasiologiske dialekt- og morsmålsordbøkene gått i retning av ei heildekkjande beskriving. Eller som Ruth Vatvedt Fjeld sa det i prøveforeleseinga si for den filosofiske doktorgraden over emnet "Er leksikografi språkvitenskap?": Ei fagleg forsvarleg utarbeiding av semasiologiske ordbøker krev at "leksikografien er forankret i språkvitenskapelige teorier og metoder." (Fjeld 1998:18). Om vi ser etter ei særskild leksikografisk utvikling i tidbolkane 2 og 3, kan noko slikt seiast å ligge i merkinga av språkbruk i bruksmåte og bruksområde. Hallager introduserte heimfesting, og dei nasjonale ordboksverka NRO og NO tok i tillegg til vitskapleg registrering i bruk potensialet i diasystematisk markering.

Påstanden om at den språklege beskrivinga er heildekkjande, har til følge at nyutviklingar i mikrostrukturen helst må kome som ikkjespråklege informasjonstypar. Mellom dei nyare eittspråklege norske allmennordbøkene er det i Tor Guttus *Norsk illustrert ordbok* (1993) innført illustrasjonar:

FLORAL

240

flottar 2

blomsterhilsen bestilt hos en blomsterhandler på ett sted og levert av en på et annet [e. telegram]
floral -t, adj.; blomster- [lat. avl. av *flos*, se *flora*]
floraværing -en, -er innbygger av, person fra Flora i Sogn og Fjordane [se -væring]
flore I -n, -r (fåg.) lag, høyde av trelast, tønner, isblokker e.l. [av gno. *flōrr* gulv bak båser] **flore** II

flottar -en, -er 1 flytelegeme som regulerer væsketilstrømning el. viser væskestand 2 båtformet sjølynderstell [fr. avl. av *flotte* flyte] ☉ **flottarkammer** [til *flottar* I]

flu -en el. -a, -er skjær som oversvømmes ved flo; bae [gno. *flūd*]

flue -n, -r 1 tovinget insekt, serl. av gruppen Cyc-

Når eg kallar det ei nyutvikling, er det fordi denne ordboka byggjer på den uillustrerte *Riksmålsordboken* (1977) av same forfattaren. Knytt til semantisk teori kan det seiast at illustrasjonar har eit visst prototypisk preg. Men med tanke på at den eittspråklege morsmålsleksikografien bør ha det teoretiske hovudfundamentet sitt i språkvitskapen, ser eg ikkje

på illustrasjonar som ei fagleg styrking, i alle fall ikkje om det fører til ei nedprioritering av strevet etter å forme ut presise verbale ordforklaringar. I vår samanheng kan illustrasjonar i papirordbøker likevel sjåast på som eit overgangsfenomen. For vi er, som Ralph har peikt på, på veg inn i ein ny tidsalder for leksikografien. Ikkje uventa ligg grunngevinga i informasjonsteknologien med nye presentasjonsmåtar. Kva typar vi kan vente oss, har eg ikkje informasjonsteknologisk kunnskap til å beskrive. Men som Ore (2001:258f) seier, representerer den nye teknologien ei frigjering frå Gutenberg og skaper nye måtar som det dokumentariske underlaget for t.d. ein ordboksartikkel kan presenterast på. Den store utfordringa i vår samanheng er kanskje høvet til å utvikle betre beskrivingsmetodar for sambandet mellom ord og sak gjennom det nye teknologien.

Eg trur at den nye teknologien vil styrkje sakskomponenten og dermed gje moglege nye ikkjepspråklege kategoriar (lyd, bilete). Vi blir nok vane med det òg. Likevel minner eg om hovudsaka i leksikografien med å gjere A. F. Dalins ord til mine: "Ingenting är i ett lexikalsk arbete öfver själva språket viktigare än ordförklaringen." (Etter Svensén 1987:106) Eg er trygg på at han meinte den verbale.

4. Litteratur

- Henning Bergenholtz/Ilse Cantell/Ruth Vatvedt Fjeld/Dag Gundersen/Jón Hilmar Jónsson/Bo Svensén. 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Borup, M. 1954: *Christian Molbech*. København: Rosenkilde & Bagger.
- Djupedal, Reidar. 1957-60. *Ivar Aasen. Brev og Dagbøker*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Fjeld, Ruth V. 1998: *Er leksikografi språkvitenskap?* Upublisert prøveforelesing for den filosofiske doktorgraden ved Universitetet i Oslo 25.9.98.
- Grønvik, Oddrun. 1998: Eit trehundreårsminne: Den første freistnaden med systematisk ordregistrering i Noreg. I: *Ord om ord* 4, 22-28.
- Gundersen, Dag. 1990. Norwegian Lexicography. I: Franz Josef Hansmann/Oskar Reichmann/Herbert Ernst Wiegand/Ladislav Zgusta (eds.): *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires*. 5.1. Berlin/New York, de Gruyter, 1923-1928.
- Guttu, Tor. 1993: *Norsk illustrert ordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Hallager, Laurents. 1802: *Norsk Ordsamling eller Prøve af Norske Ord og Talemaader*. København: Sebastian Popp.
- Hanks, Patrick. 1987: Definitions and Explanations. I: *Looking Up*, edited by J.M. Sinclair. London & Glasgow: Collins ELT. 116-136.
- Hannedóttir, Anna Helga. 1998: *Lexikografihistorisk spegel. Den enspråkiga svenska lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Haugen, Eva Lund. 1984: *A Bibliography of Scandinavian Dictionaries with an Introduction by Einar Haugen*. New York: Kraus international publications.
- Even Hovdhaugen/Fred Karlson/Carol Henriksen/Bengt Sigurd. 2000: *The History of Linguistics in the Nordic Countries*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Jensøn, Christen. 1646: *Den Norske Dictionarium eller Glosebog*. Københaffn: På Peder Anderssons Bekostning [her etter utgåve frå 1946. Bergen: A/S J.W. Eides forlag.]
- Jørgensen, Merete K. 2000: Vocabularia ad usum dacorum - og mange andre. I: *LexicoNordica* 7, 91-100.
- MacArthur, T. 1986: *Worlds of reference*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NLO. Sjå Bergenholtz et al.

- Norsk Ordbok*. Oslo: *Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. Det Norske Samlaget. 1966-.
- Nynorskordboka*. Oslo: Det Norske Samlaget 1986.
- Ore, Christian-Emil. 2001: Metaordboken - et rammeverk for Norsk Ordbok?. I: *Nordiska studier i lexikografi* 5, 250-270.
- Pontoppidan, Erik. 1749: *Glossarium Norvagicum*. Bergen: Bogtrykkerie af Christoph Kothert [Her etter Håkon Hamre. 1972: *Erik Pontoppidan og hans Glossarium Norvagicum*. Bergen/Oslo: Norwegian Universities Press].
- Ralph, Bo. 2000: Svensk lexikografitradisjon. I: *LexicoNordica* 7, 5-22.
- Svensén, Bo. 1987: *Handbok i lexikografi*. Stockholm: Esselte Studium och Tekniska nomenklaturcentralen.
- Venås, Kjell 1996: *Då tida var fullkomen. Ivar Aasen*. Oslo: Novus forlag.
- Vikør, Lars S. 2000: Ordbøker over norske bygdemål frå før 1814. I: *LexicoNordica* 7, 119-132.
- Walton, Stephen 1996: *Ivar Aasens kropp*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Wilse, J.N. 1780: *Norsk Ordbog eller Samling af Norske Ord*. Christiania: S.C. Schwach.
- Aasen, Ivar 1850: *Ordbog over det norske Folkesprog*. Christiania: Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab.